१२. भरतवाक्य

मोरोपंत (१७२९ ते १७९४) :

पंडित कवी. काव्य-नाटक-व्याकरण-अलंकारादी शिकून न्याय व वेदान्त यांचे अध्ययन. त्यांनी विपुल काव्यरचना केली आहे. २६८ काव्यकृती त्यांच्या नावावर आहेत. त्यांपैकी 'आर्याभारत', 'केकावलि', 'मंत्रभागवत', 'मंत्ररामायण', 'श्रीकृष्णविजय' व 'हरिवंश' या रचना प्रसिद्ध आहेत. त्यांनी संस्कृत काव्यरचनाही केली आहे. त्यांचे समग्र वाङ्मय 'कवीवर्य मोरापंतांचे समग्र ग्रंथ : खंड १ ते १२' यामध्ये संग्रहित करण्यात आले आहे.

मोरोपंतांनी या रचनेत सज्जन माणसांच्या सहवासाचे व सद्विचारांच्या श्रवणाचे महत्त्व यांकडे लक्ष वेधले आहे. खोटा अभिमान बाळगू नये, भक्तिमार्गाकडे वळताना कोणत्याही मोहाला बळी पडू नये असे आवाहन केले आहे. सत्कर्मात व सज्जनांच्या सहवासात राहण्याची शिकवण या पद्य रचनेतून दिली आहे.

सुसंगति सदा घडो; सुजनवाक्य कानीं पडो;
कलंक मतिचा झडो; विषय सर्वथा नावडो;
सदंघ्रिकमळीं दडो; मुरडितां हटानें अडो;
वियोग घडतां रडो; मन भवच्चरित्रीं जडो ।।

न निश्चय कधीं ढळो; कुजनविघ्नबाधा टळो;
न चित्त भजनीं चळो; मति सदुक्तमार्गीं वळो; ।
स्वतत्त्व हृदया कळो; दुरभिमान सारा गळो;
पुन्हां न मन हें मळो; दुरित आत्मबोधें जळो ।।

मुखीं हरि! वसो तुझी कुशलधामनामावली,
क्षणांत पुरवील जी सकलकामना मावली; ।
कृपा करिशि तूं जगत्रयनिवास दासावरी,
तशी प्रगट हे निजाश्रितजनां सदा सांवरी ।।

(केकावलि)

(१) आकृती पूर्ण करा.

(अ)

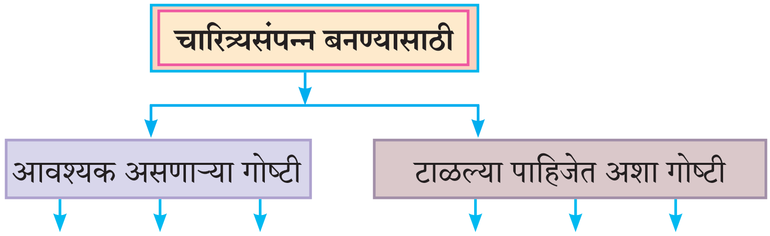

(आ)

(२) योग्य पर्याय निवडून विधान पुन्हा लिहा.

(अ) कवींच्या मते मनातील सर्व इच्छा पूर्ण व्हाव्यात म्हणून ——————

(१) सतत परमेश्वराच्या सान्निध्यात राहावे.

(२) सतत परमेश्वराचे नामस्मरण करावे.

(३) सतत आत्मबोध घ्यावा.

(४) चारधाम यात्रा करावी.

(आ) सदंघ्रिकमळीं दडो; म्हणजे ——————

(१) कमळाच्या फुलात चित्त सदैव गुंतो.

(२) कमळातून मधुसेवन करणाऱ्या भुंग्याप्रमाणे सज्जनांच्या पायाशी मन गुंतो.

(३) कमळाच्या व भ्रमराच्या सौंदर्यात मन गुंतो.

(४) कमळात मन लपून राहो.

(३) खालील गोष्टींच्या बाबतीत कवी परमेश्वराजवळ कोणती विनंती करतात ते लिहा.

गोष्टी	विनंती
(१) निश्चय	
(२) चित्त	
(३) दुरभिमान	
(४) मन	

(४) खालील ओळींचा तुम्हांला समजलेला अर्थ लिहा.

(१) मति सदुक्तमार्गीं वळो ——————

(२) न निश्चय कधीं ढळो ——————

(५) काव्यसौंदर्य.

(अ) 'सुसंगती सदा घडो; सुजनवाक्य कानीं पडो;' या ओळींचे रसग्रहण करा.

(आ) 'स्वतत्त्व हृदया कळो; दुरभिमान सारा गळो;' या काव्यपंक्तीतील विचारसौंदर्य स्पष्ट करा.

(इ) सत्प्रवृत्त व्यक्तीची तुम्हांला जाणवलेली वैशिष्ट्ये तुमच्या शब्दांत लिहा.

(ई) वाईट गोष्टींचा मोह टाळण्यासाठी तुम्ही कोणते उपाय सुचवाल ते लिहा.

(टिपा – • सदंघ्रिकमळीं – सत् + अंघ्रि + कमळी. अंघ्रि–पाय. सज्जनांच्या पदकमलाच्या ठिकाणी.

• भरतवाक्य– नाटकातील शेवटचे वाक्य. इथे, 'केकावलि' ग्रंथाच्या उपसंहारातील शेवटची पद्यरचना.)

DBZVHR